

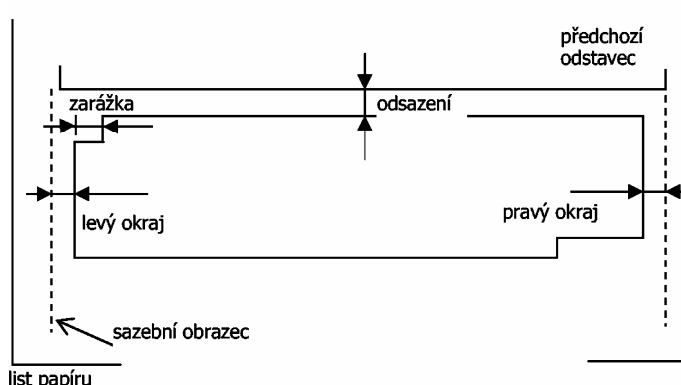
7. Odstavec jako základní prvek textu

Výukový cíl 2:

Umět nastavit správné parametry pro sazbu odstavců

Pro úpravu vzhledu odstavců je potřebné nastavit řadu parametrů, u nichž je nutné také znát příslušné typografické zásady. Nejprve se podíváme na rozměrové parametry odstavce, z nichž některé ukazují následující obrázek.

Odstavec vždy tvoří určitou ucelenou myšlenku, měl by tedy být v textu dobře rozpoznatelný. Odstavec má dva význačné řádky – první, tzv. **zarážkový řádek**, a poslední, tzv. **východový řádek**. Pro dostatečné oddělení odstavců se často před první řádek vkládá speciální mezera, tzv. **odstavcová zarážka**. Druhým způsobem oddělení odstavců je **vertikální odsazení** – přídavná mezera mezi po sobě jdoucími odstavci. Některé odstavce nemusí být sázeny na celou šířku sazebního obrazce, mohou tedy mít určité nenulové **okraje** (levý i pravý). Dalším důležitým parametrem je vzdálenost dvou po sobě jdoucích řádků, zvaná **řádkování**. Způsob sazby jednotlivých řádků odstavce se nazývá **odstavcové zarovnání**. Nyní si všech těchto parametrů všimneme podrobněji.

Odstavcová zarážka

Slouží k optickému oddělení odstavců. Její velikost tedy musí být dostatečná, aby oči spolehlivě rozpoznaly začátek odstavce, avšak ne příliš velká, aby se nerozpadala jednotnost sazby. Velikost zarážky závisí na délce řádku – pro krátké řádky má hodnotu jednoho čtverčíku, pro střední řádky je velká 1,5 čtverčíku, pro delší řádky pak 2 čtverčíky. *V žádném případě se v knižním písmu nedociluje pěti úhozy na mezeru jako na psacím stroji!*

V některých specifických případech se volí záporná – první řádek odstavce je tedy delší než řádky ostatní. Tento případ je však kombinován s nenulovým levým okrajem, takže první řádek odstavce nepřesahuje levý okraj sazebního obrazce. Příkladem může být sazba seznamu použité literatury, různé výkladové seznamy (glosáře) apod.

Je-li velikost zarážky nulová, je potřebné zajistit dostatečně zřetelné oddělení odstavců jinými prostředky. Buď se podaří zajistit, že východový řádek každého odstavce bude kratší o jeden až dva čtverčíky, nebo se použije odstavcové odsazení.

Odstavcové odsazení

Jedná se o vertikální mezera mezi po sobě jdoucími odstavci. Její velikost je určena zejména hodnotou řádkování. Volí se tak, aby mezera mezi odstavci byla dostatečně zřetelná, avšak nikoliv příliš velká. Většinou stačí polovina řádkování, pro dodržení stejnoměrného pokrytí stránek jednotlivými řádky se někdy použije odsazení o velikosti rovné hodnotě řádkování.

Řádkování

Řádkování, tedy vzdálenost po sobě jdoucích řádků odstavce, je nastavováno podle zvoleného způsobu sazby. V dnešní době se nejčastěji používá tzv. **volná sazba**, při níž je vzdálenost účaří dvou po sobě jdoucích řádků mírně větší než stupeň použitého písma. Často se volí řádkování rovno 120 % stupně písma, které nejlépe vyhovuje optimální čitelnosti. V žádném případě se v běžné sazbě nedoporučuje řádko-

vání o moc větší. Opět zde *nepoužíváme* nastavení pro psací stroj (tj. řádkování jednoduché, jedna a půl, dvě či násobky).

V některých speciálních případech se hodnota řádkování nastavuje na velikost jednoho čtverčíku či menší. Protože se v tomto případě mohou překrýt dolní dotahy jednoho a horní dotahy následujícího řádku, používá se toto nastavení například při sazbě velkými písmeny, které nemají dolní dotahy.

Dříve se často využívalo řádkování v hodnotě přesně jednoho čtverčíku, neboť se při sazbě nemusely mezi jednotlivé řádky vkládat žádné výplňky – tzv. proklady. Sazba s nulovým prokladem se nazývá kompresní, není však tak dobře čitelná jako sazba volná. Dnes, v době elektronického zpracování dokumentů, již pominul technologický důvod k použití kompresní sazby.

Okraje

Odstavcové okraje jsou pro běžný text prakticky vždy nulové. Existují však případy, kdy je potřeba určité odstavce opticky odlišit. Jedná se například o delší citáty – u nich se nastavují oba okraje na velikost odstavcové zářázky nebo jejího násobku, nebo jde o tzv. seznamy a výčty – zde se nastavuje levý okraj nenulový, pravý nulový. Velikost okraje opět koresponduje s velikostí odstavcové zářázky.

Zarovnání odstavce

Samotný textový materiál může být v odstavci vysázen a zarovnán čtyřmi způsoby:

- **Zarovnání vlevo** – levý okraj je zarovnaný, pravý není (tzv. sazba na prapor vpravo). Používá se zejména při sazbě do užšího rozměru (více sloupců či malý formát), protože nenastávají problémy při řádkovém zlomu. Všechny mezislovní mezery jsou v nominální hodnotě (třetina čtverčíku), sazba je vyrovnaná, nevznikají tzv. řeky. Jedinou nevýhodou je rušivý nezarovnaný pravý okraj.
- **Zarovnání vpravo** – pravý okraj je zarovnaný, levý není (tzv. sazba na prapor vlevo). Používá se výjimečně – oči špatně hledají začátky řádků. Hodí se na krátké texty (například citát, věnování apod.).
- **Zarovnání na střed** – řádky jsou vysázeny na středovou osu. Používá se zejména u nadpisů, titulků a podobných objektů.
- **Zarovnání do bloku** – oba okraje jsou zarovnané. Používá se nejčastěji, je esteticky nejvíce přijatelný pro běžný text. Dosahuje se tím, že se mění mezislovní mezery. Je nepřijatelné zarovnávat text odstavce pomocí změny mezislovních mezer! Jedná-li se však o úzké sloupce, je vhodné toto zarovnání nahradit sazbou na prapor, aby se v textu neobjevovaly příliš velké nebo příliš stažené mezislovní mezery, které velmi ruší při čtení.

Dělení slov

Při sazbě do bloku se používá dělení slov. Pro správné rozdělení slova systém používá slovník dělicích vzorů pro daný jazyk. Musíme tedy správně nastavit jazyk, v němž je příslušný text zapsán. To lze zařídit v příslušném stylu sazby (Formát/Jazyk) nebo u označeného textu službou Nástroje/Jazyk/Nastavit jazyk. Pokud systém dělí slovo jinak než by měl, lze dělicímu procesu pomoci vložením volitelného rozdělení. Je to zvláštní znak vkládaný z nabídky Vložit/Symbol, karta Speciální znaky. Dostane-li se tento znak do blízkosti konce řádku, systém bude v tomto místě slovo dělit, v jiném místě jsou automaticky všechna dělení zakázána.

Dělení slov je dále vázáno typografickým pravidlem, které stanovuje, že maximální počet po sobě jdoucích řádků končících rozdělovníkem nebo drobnou interpunkcí je tři. Výjimkou je sazba do úzkých sloupců. Nastavení maximálního počtu po sobě jdoucích rozdělených řádků obsahuje nabídka Nástroje/Jazyk/Dělení slov. Je zde kromě toho také možné nastavit automatické dělení slov (slova se dělí přímo při psaní nebo úpravě textu), povolit nebo zakázat dělení slov psaných velkými písmeny (iniciálové zkratky se dělit nesmí, lze to v celém textu zakázat) a šířku oblasti dělení slov.

Vztah odstavce a stránky

Stránkový zlom (konec stránky) může některé odstavce rozdělit na dvě části. Většinou je nepřipustné, aby na konci stránky zůstal pouze první řádek odstavce nebo na začátku nové stránky pouze východový řádek odstavce. Za odstavcem, který představuje nadpis, musí na téže straně následovat ještě začátek dalšího odstavce (nejméně tři řádky). Některé zvláštní odstavce nesmí být nikdy rozděleny koncem stránky (například nadpisové odstavce, odstavce tvořící tabulku). Každý odstavec musí být tedy vybaven parametry, které upravují výskyt stránkového zlomu uvnitř nebo v jeho okolí.

8. Odstavcové styly

Výukový cíl 3:

Umět vytvořit a aplikovat správné sazební styly pro odstavce

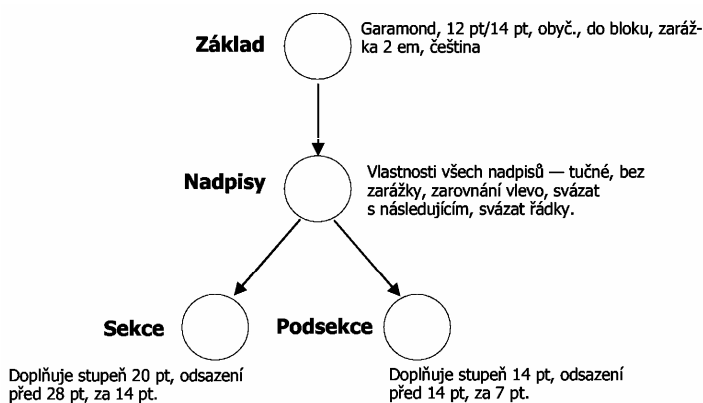
Všechny uvedené parametry lze nastavovat u odstavcových stylů. Ke třem skupinám parametrů znakových stylů (Písmo, Ohraničení, Jazyk) přibývají další čtyři skupiny parametrů – Odstavec, Tabulátory, Rám, Číslování. Stejně jako styly znakové i styly odstavcové mají možnost parametry dědit, což je zde využíváno v daleko hojnější míře. V následujícím příkladu ukážeme, jak lze odstavcové styly nastavovat a vhodně kombinovat a dědit jejich parametry.

Příklad jednoduchého dokumentu

Představme si dokument, například časopisecký článek, sestávající z odstavců běžného textu, mezi nimiž jsou nadpisy dvou úrovní – nadpis sekce a nadpis podsekce.

Článek bude vysázen na papír formátu A4, šíře sazebního obrazce 160 mm. Nejprve navrhne parametry sazby.

Běžný text vysázíme některým serifovým písmem (moc možností obvykle nemáme, protože nabídka systému neobsahuje příliš kvalitní písma, lze vybrat např. Bookman, Garamond, Georgia, Palatino, nejméně vhodné je kresebně jednoduché a nejméně čitelné novinové písmo Times New Roman), vzhledem k formátu papíru A4 volíme stupeň 12 pt. Odstavce budou na celou šířku obrazce, s nulovým odsazením a zarážkou 2 čtverčíky, tj. 24 pt. Řádkování zvolíme 14 pt (cca 1,2 čtverčíky). Způsob zarovnání do bloku.

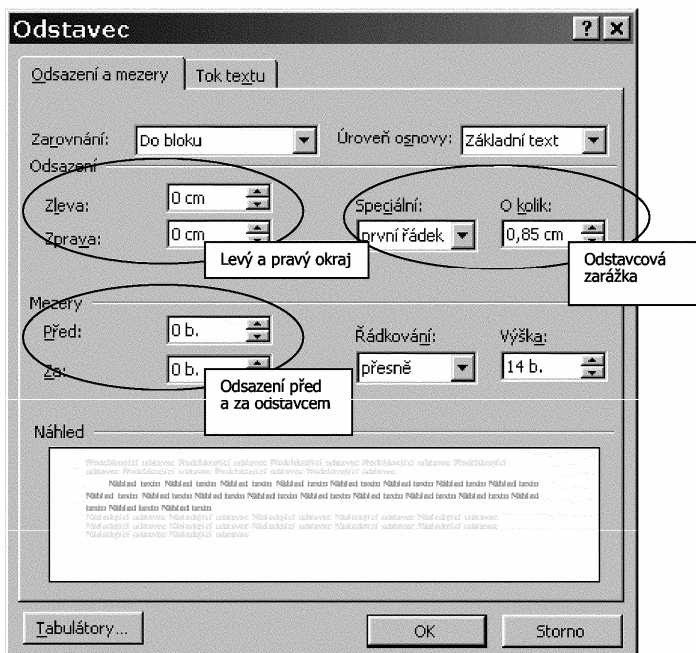
Nadpisy budou tučné, bez zarážky, zarovnaný vlevo, svislé mezery před nadpisem vždy dvakrát větší než za nadpisem. Nadpis nesmí zůstat na konci stránky, text nadpisu nesmí být přerušen koncem stránky. Nadpis sekce bude mít stupeň písma

20 pt, odsazení před 28 pt, za 14 pt. Nadpis podsekce bude mít stupeň písma 14 pt, odsazení před 14 pt, za 7 pt.

Všechny uvedené parametry nastavíme ve stylech, které budou mít názvy a parametry podle schématu na obrázku.

Vytváření jednotlivých stylů začínáme podle uvedené hierarchie vždy shora. U stylu „Základ“ tedy budeme postupovat takto: Tlačítkem „Nový“ zobrazíme dialog „Nový styl“. Typ stylu je odstavec. V poli „Název stylu“ zapíšeme název „Základ“. V seznamu „Založit na“ musíme zajistit, aby tento styl nenavazoval na parametry jiného stylu, abychom měli jistotu, že všechno, co nastavíme, budeme mít pod kontrolou. Zvolíme tedy úplně první položku „(žádný styl)“.

Seznam „Styl následujícího odstavce“ nebyl u znakových stylů dostupný, vysvětlíme tedy jeho smysl. Tato informace se použije v této situaci: vkládáme text z klávesnice a styl právě psaného odstavce

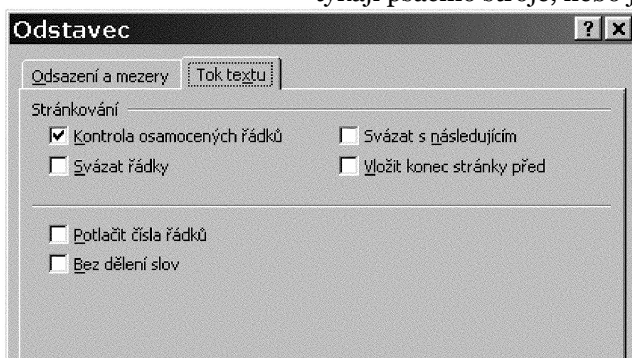
je „Základ“. Stiskneme-li klávesu Enter, současný odstavec se ukončí a začne nový. To ovšem znamená, že nový odstavec také musí obdržet nějaký styl. Jméno stylu pro tento nový tedy program vezme z tohoto nastavení. Je přirozené, že po odstavci ve stylu „Základ“ obvykle následuje další odstavec ve stylu „Základ“, v seznamu vybereme tentýž styl. Naproti tomu u nadpisů se předpokládá, že následující odstavec již nebude nadpisem, proto bude styl následujícího odstavce odlišný.

Nastavování parametrů provedeme stejně jako u znakových stylů tlačítkem „Formát“. Nastavení typu a stupně písma provedeme volbou „Písmo“. Typ vybereme ze seznamu (Garamond), řez obyčejný, stupeň 12 pt, ostatní volby necháme v jejich obvyklých hodnotách. Nastavení jazyka čeština provedeme stejně jako u znakových stylů. Zastavíme se u nastavování parametrů volbou „Odstavec“. Zobrazí se dialogové okno podle následujícího obrázku.

Dialogové okno má dvě karty – „Odsazení a mezery“ a „Tok textu“. Na kartě „Odsazení a mezery“ nastavíme rozměrové parametry a způsob zarovnání. V této souvislosti je však třeba ještě poznamenat, že termíny použité v tomto dialogu jsou chybně přeloženy z angličtiny do češtiny. „Překladaatelům“, kteří prokazatelně nevědí vůbec nic o typografii, bylo snad zatěžko podívat se i do obyčejného slovníku a původní anglické termíny přeložili takto:

Anglický termín	Chybný překlad	Správně má být
Indentation	Odsazení	Zarážení (nastavení okrajů)
Spacing	Mezery	Proklad, rozpal, odsazení
Special indent	Speciální	Odstavcová zarážka
Control	Kontrola	Řízení

V obrázku jsou tedy správné termíny pro snadnější orientaci doplněny. Zároveň jsou zde vidět všechny nastavované hodnoty: Zarovnání – do bloku, úroveň osnova – základní text, odstavcová zarážka 24 pt (po vložení se automaticky hodnota přepočítala na centimetry), řádkování 14 pt. Poznamenejme ještě, že u řádkování existuje jen jediná použitelná možnost v knižním písmu, a to volba „nejméně“ nebo volba „přesně“, která umožňuje zapsat hodnotu řádkování. Ostatní možnosti se buď týkají psacího stroje, nebo jsou pro nastavení řádkování typograficky nepřijatelné.

Na druhé kartě „Tok textu“ máme možnost nastavit zejména vztah daného odstavce a stránkového zlomu (viz vedlejší obrázek).

Zaškrtnuté pole „Kontrola osamocených řádků“ (chybný překlad originálního textu „Widow and Orphan Control“) zajišťuje, že první ani východový řádek odstavce nezůstane osamocen na stránce. „Svázat řádky“ zajistí, že uvnitř odstavce nikdy nedojde ke stránkovému zlomu. „Svázat s následujícím“ zajistí, že daný odstavec nikdy nebude na konci stránky. Obě tyto volby jsou vhodné pro běžné nadpisy. Volba

„Vložit konec stránky před“ je vhodná pro nadpisy nejvyšší úrovně, které vždy začínají na nové stránce. V nadpisech se také často používá další volba – „Bez dělení slov“, v takovém odstavci se tedy nikdy nepoužije dělicí algoritmus.

Pro nastavení parametrů stylu „Základ“ tedy ponecháme zaškrtnuté pouze políčko řídicí osamocené řádky.

Tím je vytvoření stylu „Základ“ hotovo, uzavřeme všechna dialogová okna a přiřadíme nový styl všem odstavcům textu.

Přiřazování odstavcového stylu je možné provést stejně jako u znakového stylu, tedy označením textu a výběrem ze seznamu stylů. Protože však odstavcový styl platí pro celý odstavec, není nutné v případě jednoho odstavce označovat text, stačí jen kamkoliv do odstavce umístit kurzor a zvolit styl.

Pokračujeme tvorbou stylu „Nadpisy“. V dialogu „Nový styl“ nastavíme základní vlastnosti: Název stylu „Nadpisy“, v seznamu „Založit na“ zvolíme „Základ“, v seznamu „Styl následujícího odstavce“ zvolíme „Základ“. Další parametry nastavujeme podle schématu stylů, tj. nastavujeme jen parametry odlišné od zděděných hodnot. V dialogu „Písmo“ nastavíme pouze tučný řez, v dialogu „Odstavec“ nastavíme zarovnání vlevo a bez zarážky (karta „Odsazení a mezery“), svázat řádky a svázat s následujícím (karta „Tok textu“).

Zvláštností tohoto stylu je, že nebude přiřazen žádnému odstavci textu, slouží pouze k soustředění všech parametrů společných všem nadpisům. Z něj tedy odvodíme další dva styly pro konkrétní typy nadpisů – styl „Sekce“ a styl „Podsekce“.

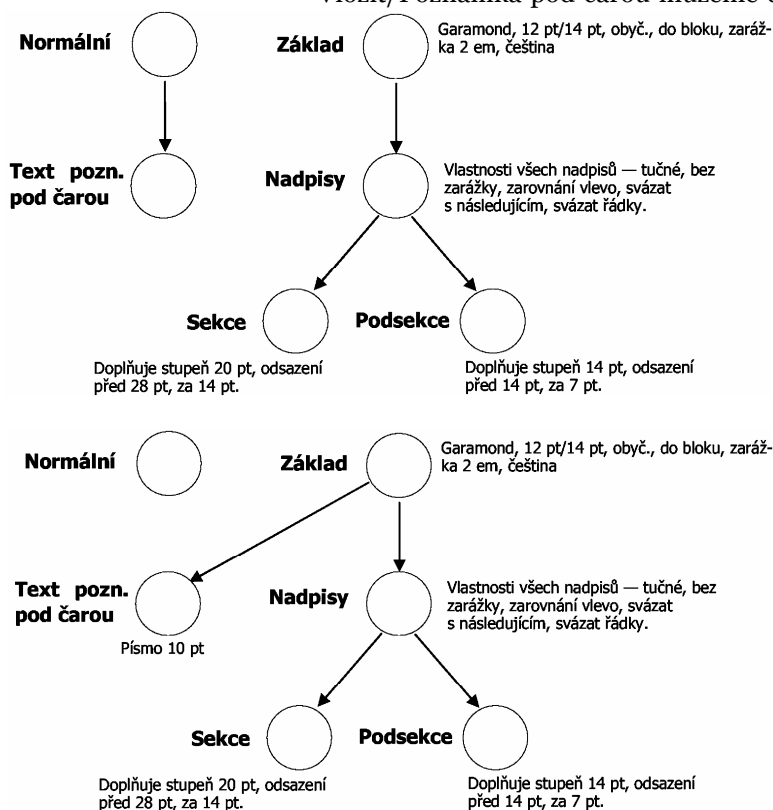
Při tvorbě posledních dvou stylů nastavíme pouze v dialogu „Písmo“ příslušný stupeň a v dialogu „Odstavec“ příslušná odsazení. Je také vhodné, aby nadpisy měly jinou pozici v tzv. osnově textu. To zařídíme nastavením v seznamu „Úroveň osnovy“, kde zvolíme pro styl „Sekce“ hodnotu „Úroveň 1“ a pro styl „Podsekce“ hodnotu „Úroveň 2“. Tato nastavení se projeví například při zobrazení dokumentu formou osnovy. Vše ostatní už je zděděno z předchozích stylů. Oba styly přiřadíme odpovídajícím odstavcům textu.

Nyní je celý text zformátován, o správných vazbách mezi styly se můžeme přesvědčit například tím, že změníme ve stylu „Základ“ typ písma na Times. Změna typu se projeví nejen u základního textu, ale také u nadpisů obou typů. To je zároveň i důkazem, že formátování celého dokumentu pomocí stylů je snadné, přehledné a zajišťuje typografickou správnost.

Při návrhu všech stylů daného dokumentu tedy vycházíme z toho, jaké typy odstavců dokument obsahuje. Ke každému typu odstavce vytvoříme odpovídající styl a tyto styly uspořádáme tak, aby se každý parametr dokumentu nastavoval v určitém stylu pouze jednou a do všech potřebných stylů se zdědil. V našem příkladu se typ písma nastavuje pouze ve stylu „Základ“ a toto nastavení se promítá do všech ostatních stylů, nebo tučný řez pro všechny nadpisy se nastavuje jen ve stylu „Nadpisy“ apod.

Převzetí automaticky vkládaných stylů

V některých případech Word při vložení určitého textu automaticky přiřadí předdefinovaný styl. Jedním z takových případů je vložení poznámky pod čarou. Z nabídky Vložit/Poznámka pod čarou můžeme do vhodného místa textu vložit odkaz na poznámku pod čarou. Samotný text poznámky i odkaz na poznámku jsou však automaticky formátovány předdefinovanými styly „Text pozn. pod čarou“ (odstavcový, založen na stylu „Normální“) a „Značka pozn. pod čarou“ (znakový, založen na „standardní písmo odstavce“). Vzhledem k tomu, že podle typografických pravidel musí být poznámka pod čarou sázena stejným typem písma se stejnými rozměrovými parametry jako běžný text, je zcela nepřijatelné, aby její styl byl odvozen z jiného stylu. Znázorníme-li schematicky situaci po vložení poznámky pod čarou v našem pokusném dokumentu, dostaneme hierarchii stylů podle obrázku vedle tohoto odstavce.

Samotný text poznámky i odkaz na poznámku jsou však automaticky formátovány předdefinovanými styly „Text pozn. pod čarou“ (odstavcový, založen na stylu „Normální“) a „Značka pozn. pod čarou“ (znakový, založen na „standardní písmo odstavce“). Vzhledem k tomu, že podle typografických pravidel musí být poznámka pod čarou sázena stejným typem písma se stejnými rozměrovými parametry jako běžný text, je zcela nepřijatelné, aby její styl byl odvozen z jiného stylu. Znázorníme-li schematicky situaci po vložení poznámky pod čarou v našem pokusném dokumentu, dostaneme hierarchii stylů podle obrázku vedle tohoto odstavce.

Ztratili bychom tedy možnost ovládat změnou parametrů ve stylu „Základ“ celý dokument, neboť poznámky pod čarou by byly formátovány zcela nezávisle. Proto je nezbytné, aby i styl „Text pozn. pod čarou“ byl navázán na „Základ“ s jedinou změnou nastavení, a to zmenšení stupně písma na 10 pt. Úpravu provedeme pomocí tlačítka

„Upravit“ v dialogu z nabídky Formát/Styl. Po úpravě dostaneme tedy hierarchii podle dalšího obrázku.

Převzetím nového stylu do naší hierarchie opět dostáváme celý dokument pod kontrolu. Obdobnou operaci bychom provedli i se znakovým stylem „Značka pozn. pod čarou“. Tato značka je odvozena z předdefinovaného znakového stylu, který například napevno definuje typ písma Times New Roman, což je pro ovládání dokumentu nepřijatelné.

Podobným způsobem jsou vkládány automatické styly pro běžná záhlaví, obsahové položky, čísla stránek apod. Všechny musíme po jejich automatickém vložení přesunout do vlastní stylové hierarchie.

Ověřovací test

20. Jak lze v textu vizuálně oddělit odstavce od sebe?
21. Jaké řádkování se nastavuje v sazbě knižním písmem?
22. Jaké jsou možnosti nabídky pro dělení slov ve Wordu?
23. Nadefinujte odstavcový styl pro základní text dokumentu. Diskutujte zejména volbu písma a odstavcových parametrů.
24. Nadefinujte odstavcový styl pro tabulku ranních teplot v našich městech. Písmo, řádkování a jazyk odvoďte ze základního stylu v dokumentu (viz předchozí úloha). Nastavte nulovou odstavcovou zarážku (název města bude začínat od levého okraje) a tabelátor do pozice 8 cm s vodíciými tečkami se zarovnáním hodnot vpravo (zápis teplot ve stupních Celsia).
25. Vložte ve cvičném dokumentu libovolnou poznámku pod čarou a změňte nastavení jejího implicitního stylu. Proveďte změnu návaznosti a případnou úpravu stupně písma.